

**ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ:
АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ПРОЯВУ**

Зозуля І. М.

**аспірантка кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
orcid.org/0000-0002-1614-9964**

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу проблеми прояву креативності у дітей дошкільного віку. Здійснено спробу розкрити сутність поняття «креативність», яка розглядається як іманентна риса особистості, що формує та визначає творчий потенціал у всіх сферах її діяльності. Розглянуто пізнавальну потребу, що складає основу пізнавальної мотивації, як механізм прояву і розвиваючий компонент творчого потенціалу. Визначено роль наслідування у формуванні креативності. Зазначено, що для формування креативності необхідний певний рівень соціалізованості, який передбачає оволодіння елементарними навичками комунікації. Описано етапи процесу формування креативності шляхом наслідування (наслідування-копіювання, творче наслідування, репродуктивна творчість, справжня креативність).

Ключові слова: *креативність, діти дошкільного віку, пізнавальна потреба, пізнавальна активність, механізми прояву креативності, наслідування.*

Зозуля І. Н. Особенности креативности детей дошкольного возраста: анализ механизмов проявления.

В статье отражены результаты теоретического анализа проблемы проявления креативности у детей дошкольного возраста. Предпринята попытка раскрыть сущность понятия «креативность», которое рассматривается как имманентная черта личности, формирующая и определяющая творческий потенциал во всех областях ее деятельности. Рассматривается познавательная потребность, составляющая

психологическую основу познавательной мотивации по сравнению с другими типами мотивации, как механизм проявления и развивающий компонент творческого потенциала. Определена роль подражания в формировании креативности. Отмечено, что для формирования креативности необходим определенный уровень социализированности, который предусматривает овладение элементарными навыками коммуникации. Описаны этапы процесса формирования креативности путем подражания (подражание-копирование, творческое подражание, репродуктивное творчество, настоящая креативность).

Ключевые слова: *креативность, дети дошкольного возраста, познавательная потребность, познавательная активность, механизмы проявления креативности, подражание.*

Zozulia I. M. Features of creativity of children of preschool age: analysis of mechanisms of manifestation.

The article presents the results of theoretical analysis of the problem of manifestation of creativity of children of preschool age. An attempt to reveal the essence the concept of «creativity» was made. It is seen as potential, an internal resource of personality, its ability to abandon stereotypical ways of thinking or the ability to identify new solutions to problems. Creativity is also understood as a personality's ability to be constructive, non-standard thinking and behavior, awareness and development of their experience. It is an integral quality of personality that shapes and determines creativity in all spheres of its activity. The cognitive need that forms the basis of cognitive motivation as a mechanism of manifestation and a developing component of the creative potential is considered. It is noted that the cognitive need for creativity dominates over other types of motivation and its manifestation in the emotional immediacy of the child, the great need for new experiences, the desire to actively try, transform, invent, in the ease of emergence of new images, in unusual judgment. The role of imitation in shaping creativity is defined. It is noted that creativity requires a certain level of socialization, which involves mastering basic communication skills. The stages of

the process of forming creativity by imitation are described: 1) imitation-copying – the child repeats the ready course of action; 2) creative imitation – the child introduces minor elements of novelty in his actions; 3) reproductive creativity – the child significantly changes the idea taken as a basis; 4) true creativity – characterized by the creation of new.

Key words: *creativity, children of preschool age, mechanisms of manifestation of creativity, cognitive need, cognitive activity, imitation.*

Постановка проблеми. Засновниця організації «Ресурси творчості і свідомості», американський психолог Н. Роджерс переконана, що креативність це – частина всього нашого ества, нашого тіла, нашого розуму, емоцій і духу, це внутрішній потенціал особистості до глибокої і конструктивної творчості. Творчість, за її словами, є не лише процесом створення певного продукту (вірша, малюнка, музичного твору або танцю), а й процесом взаємовідношення між людьми. «Творчий процес є нашою життєвою енергією, і той, хто одного разу її спробував, уже більше не зможе без неї жити. Перекрити цей процес означає викликати хворобу як на рівні окремого індивіда, так і на рівні культури в цілому. Творче вираження не відповідає догмі або заздалегідь заготовленій формі. Креативність є силою, яка трансформує, сприяє позитивній самооцінці і спонукає індивіда до розвитку» [17, с. 165].

Проте, за її враженням, на якомусь етапі нашого життя, часом дуже рано, наша креативність придушується нашим оточенням (батьками, вчителями, друзями та ін.), як правило, з хорошими намірами, вбиває в нас радість творчого творення нещадною критикою того, що ми робимо. З дитинства нас вчать як «правильно» робити, оцінюють наші спроби вираження почуттів. Тому одним із нагальних і складних питань в оцінці і розумінні креативності дошкільника є визначення її індивідуальних і вікових властивостей. Важливо зрозуміти, які ознаки креативності належать до особливостей дошкільного віку і згодом втратять своє значення або зникнуть, а які є проявом індивідуальності, неординарності, які в майбутньому ще

більше розкриваються і визначають якісну своєрідність креативності.

Аналіз останніх публікацій. Намітити шляхи вирішення даної проблеми дозволяє ряд досліджень (Л. Виготський, І. Біла, Д. Богоявленська, Я. Василькевич, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, О. Леонтєв, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, М. Поддьяков, Е. Торенс, Д. Ушаков, Н. Хазратова, В. Юркевич, Є. Яковлева, та ін.), які спрямовані на вивчення умов, що сприяють розкриттю і реалізації творчого потенціалу дитини, починаючи якомога раніше.

Зокрема, Н. Лейтес, М. Олехнович, М. Семилеткіна, М. Сорокіна, Т. Тихомирова, М. Фідельман, Н. Хазратова, С. Чурбанова, О. Щєбланова, В. Юркевич вивчали вікові особливості прояву креативності; М. Поддьяков, М. Веракса, Л. Обухова досліджували дитяче творче мислення; О. Дьяченко, О. Кравцова, О. Сапогова розглядали специфіку дитячої уяви.

Формулювання мети статті. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу механізмів прояву креативності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу статті. Креативність найчастіше визначається як потенціал, внутрішній ресурс особистості, її здатність відмовитися від стереотипних способів мислення або здатність виявляти нові варіанти вирішення проблем. Креативність також розуміють як здібність особистості до конструктивного, нестандартного мислення і поведінки, усвідомлення і розвитку свого досвіду. За словами О. Морозова, вона «розглядається як особистісна категорія, і суперечки в основному ведуться з приводу уточнення її трактування, а саме: креативність як дивергентне мислення (Дж. Гілфорд, О. Тихомиров), або інтелектуальна активність (Д. Богоявленська, Л. Єрмолаєва-Томіна), або як інтегрована якість особистості (Я. Пономарьов та ін.)» [14, с. 69]. С. Сисоева вважає, що креативність є фундаментом творчої особистості, «детермінантою якої виступає творча активність індивіда» [19, с. 245]. С. Максименко під креативністю розуміє глибинну, первісну і абсолютно природну ознаку особистості, її вищу форму активності, яка «створює і залишає слід,

втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [12, с. 66]. В. Моляко визначає креативність як уміння особистості «комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність розв'язків, раціональність використання засобів, часу» [16, с. 7].

Н. Роджерс переконана, що креативність це – потенціал, який даний кожній людині від народження. «Діти від природи допитливі і творчі. Вони експериментують, досліджують, грають з найрізноманітнішими матеріалами, будують будиночки з піску, розбирають іграшки; для них не існує правильної або неправильної роботи з фарбами і малюнком, вони просто працюють та насолоджуються своєю роботою. Під час цього процесу діти вчаться і відчують внутрішню свободу у вираженні себе» [17, с. 165].

За словами О. Белової, дошкільний вік є «золотим періодом» прояву креативності дитини. Саме у цьому віці винахідливість дітей немає своєї межі. Описуючи психічні новоутворення цього періоду, О. Кравцова пише про те, що творчість швидше є особливістю психічного розвитку дошкільного віку, а ніж індивідуальною характеристикою дошкільників. Е. Торенс називає дошкільний вік піком формування креативності, адже саме у цьому віці у дітей спостерігається масовий прояв креативності, яка є відображенням їхньої природної поведінки і не пов'язана з подоланням поки відсутніх стереотипів. В. Дружинін називає її «первинною», В. Юркевич – «наївною», а П. Торренс вважає природним даром [2; 8; 6; 21; 23].

У цьому віці дитина активно пізнає себе, навколишній світ, себе у світі. Бажання пізнання, це якість, яка властива кожній дитині від народження. Його основа лежить у підсвідомості малюка. Подібно до трави, яка намагається зайняти усе навкруги, так і дитяча активність спрямована на всі сфери життя людини. «Дитина, яка осягає навколишній світ, за словами О. Леонтєва, – це дитина, яка прагне діяти в цьому світі» [11, с. 474]. Підґрунтям пізнавальної активності дитини, що задає тон і швидкість становлення когнітивних та особистісних структур, креативності

особистості, на думку О. Матюшкіна, є пізнавальна потреба. Потреба у набутті нових знань є однією з найважливіших потреб, особливо у період становлення психіки дитини і є складовою основи пізнавальної мотивації, яка у креативів домінує над іншими типами мотивацій. Вона проявляється в емоційній безпосередності дитини, великій потребі нових вражень, в прагненні активно пробувати, перетворювати, вигадувати, у легкості виникнення нових образів, незвичайних суджень [13, с. 31].

На відміну від біологічних потреб людини, за словами І. Павлова, потреба пізнання дошкільника практично ніколи не може бути насиченою. Вона поступово трансформується у складний конгломерат розумових здібностей та мотиваційних чинників [цит. по: Біла, 2014]. Елементарна, первинна, дослідницька активність малюка з трьох-п'яти років переходить на вищий рівень і проявляється у самостійній постановці питань і проблем стосовно нового, невідомого. Дитина ще не спроможна пояснити, чому вона хоче це знати, проте запитання «А чому?» виникає навіть незалежно від її бажання.

«Денису чотири з половиною роки. Його мама розповідає: «Нас вражає, як швидко він все схоплює, буквально на льоту. Йому все цікаво і в книгах, і на прогулянці, причому дуже часто його увагу привертають самі звичайні події і предмети. Здавалося б, що може бути цікавого в тому, що чоловік копається у моторі машини, але син не пройде мимо, обов'язково зупиниться, почне розпитувати: «Що трапилось з машиною? А що робить дядя? Він її ремонтує? А чому він там дивиться? А може, закінчився бензин? А машина поїде потім? А коли він її зробить? А чому він її дивиться тут, а не в гаражі? А може машина попала в аварію?» І так до нескінченності, поки я не заберу його. Але коли повернемось до дому, він обов'язково розповість тату чи бабусі про побачене, згадає доволі точно мої відповіді і включить в розповідь разом із своїми версіями» [2, с. 22–23].

Діти з високим рівнем креативності ставлять безліч запитань дорослим, шукають джерело інформації і на основі отриманих даних і власної уяви самі

намагаються пояснити незрозуміле. Далі вони намагаються поділитися новими знаннями, своїми відкриттями з дорослими. Вони готові розповісти про все, що дізналися, але неодмінно у власному розумінні. Діти не повторюють почуте, а переповідають так, як зрозуміли.

О. Матюшкін вважає, що у дітей з високим рівнем креативності набагато раніше відбувається перетворення дитячих запитань із потреби мовного спілкування, пізнання світу в потребу самостійного мислення. Вони більш наполегливі у пошуку відповідей, вимагають від дорослих повних і змістовних пояснень. З п'яти-шести років пізнавальна активність таких дітей зростає і спонукає їх до самостійного пошуку відповідей. Пізнавальна потреба набуває нової якості: вона вже цілком усвідомлюється дитиною.

За словами В. Ротенберга і С. Бондаренко, «відсутність пошукової активності призводить до того, що індивід виявляється безпорадним при будь-якому зіткненні з труднощами або навіть з такими ситуаціями, які в інших умовах як труднощі не сприймаються» [18, с. 25]. І навпаки, як зазначає Н. Лейтес, «дитяча допитливість, якщо її вдається зберегти, є постійним стимулом для розвитку здібностей» [9, с. 252].

Наступним механізмом формування креативності дошкільників є наслідування. Так само, як і пізнавальна потреба воно є неусвідомленим і проявляється, зі слів В. Чаньї, у тому, що спостерігаючи за поведінкою людей, за їхньою розмовою, тоном голосу, за мовними та стилістичними зворотами, за їхньою манерою одягатися, за їхніми звичками, ми ненавмисно і самі починаємо вести себе відповідним чином [22].

В. Дружинін зазначає що, перші спроби наслідування трудовим діям дорослого спостерігаються у дітей з кінця другого по четвертий рік життя у результаті появи «потреби у компенсації». За допомогою наслідування дитина засвоює дії з предметами, навички самообслуговування, норми поведінки, опановує мову. Саме наслідування на цьому етапі є основою формування інтелекту дитини. В. Дружинін відмічає, що наслідування і навчання є загальними біологічними механізмами набуття дитиною

індивідуального досвіду. Н. Лейтес вважає, що таким чином дошкільники опановують культурні навички і пристосовуються до умов середовища [10]. Також на розвиткові дитини у процесі співробітництва з дорослими через наслідування, наголошував і Л. Виготський. Завдяки наслідуванню, на його думку, виникають усі специфічно людські властивості свідомості [4].

Проте наслідування не є пасивним процесом, а характеризується активною, виборчою позицією, «підлаштуванням», підбором дій, які відповідають зразку. Воно дозволяє освоїти ті дії, які відсутні у репертуарі дитини, шляхом поступового ускладнення і вдосконалення навичок [15].

З. Бартенева і Л. Шустова, досліджуючи вербальну креативність дітей за кількістю вигаданих нових персонажів і дій, виявили, що шестилітки проявляють досить високий рівень креативності у вигадуванні нових власних мовних текстів, незважаючи на властиве їм прагнення до наслідування і активне використання відомих літературних творів [1].

У проведеному Є. Корсунським опитуванні 137 письменників виявлено, що на ранніх етапах своїх літературних занять особливу роль вони відводять наставнику і наслідуванню [7]. Наслідування ніби піднімає дитину на останню сходинку розвитку досягнутого людством, а далі йде лише невідоме. Дошкільник повинен і може зробити крок у невідоме, лише відштовхнувшись від попередньої сходинки розвитку культури [6, с. 236]. Роль наслідування і важливість для дитини прикладів наслідування підкреслювали також Д. Ельконін, Ж. Піаже, Р. Стернберг та ін. Зокрема В. Дружинін пише: «Для того щоб дитина розвивалася як творча особистість, недостатньо прибрати «бар'єри» і зняти контроль свідомості, потрібно, щоб структура свідомості стала іншою: необхідний позитивний зразок творчої поведінки, як не парадоксально це звучить» [6, с. 220].

Підтвердженням цієї думки служать результати дослідження Н. Гнатко, присвяченого наслідуванню у дітей, які відвідували факультатив із гри у шахи. Було виявлено, що у дітей з високим рівнем креативності переважає тенденція до вибору зразка для наслідування серед шахістів високого рівня,

водночас як діти з низьким рівнем креативності навіть не намагаються знайти який-небудь зразок. Якщо ж дитина з низьким рівнем креативності й знаходить зразок для наслідування, вона ніби застряє на стадії наслідування і репродукції загального нормативного способу дії [5].

С. Судзукі розповідає про зустріч із дорослим сином свого знайомого так: «Уперше побачивши його, я був вражений, наскільки він був схожий на свого батька – інтонацією, нагойським діалектом, манерою мови. Навіть його вітальний жест – простягнуті вперед обидві руки – і посмішка були в точності як у батька. Я попросив молодого чоловіка зіграти що-небудь. Він дістав скрипку з футляра і почав налаштовувати її, роблячи смичком точно такі ж рухи, як і батько. Але і це ще було не все. Коли він почав грати, його постава, рухи рук і смичка нічим не відрізнялися від батьківських. Навіть недоліки гри – змазані переходи, нечіткий звук і інші дрібні деталі – нагадували батька» [20, с. 34].

Необхідною умовою подолання наслідування і виходу на шлях самостійної творчості, за висновком Н. Гнатко, є емоційне прийняття іншої особистості в якості зразка. Потрібно, щоб творчість стала особистісним актом, щоб потенційний творець вжився в образ іншого творця (зразка).

Дитяча креативність, на думку Н. Гнатко, проходить певні стадії формування та розвитку: від наслідування до власне, креативності. Він висунув припущення, про існування двох рівнів розвитку креативності: потенційного і актуального. Потенційна креативність характеризує особистість з точки зору її готовності до оволодіння актуальною креативністю і прояву її творчої активності. Свою теорію Н. Гнатко пояснює на прикладі «фотографічної» метафори: потенційна креативність це світлочутлива емульсія, наслідування відповідає за процес експозиції, а середовище сприяє прояву і закріпленню зображення – актуальної креативності. Н. Гнатко запропонував наступну схему етапів розвитку наслідувальної активності творчої особистості: 1) наслідування-копіювання – дитина, задля досягнення бажаного результату, повторює за дорослим

готовий спосіб дій; 2) творче наслідування – у запропоновану схему дій, зразок або ідею дитина вносить незначні елементи новизни; 3) репродуктивна творчість – проявляється в умінні дитини істотно змінити, переробити, взяту за основу, пропоновану схему, ідею тощо; 4) справжня творчість (креативність) – характерна створенням нового (малюнка, вірша, конструкції тощо) [5, с. 26]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз літератури показав що, наукове уявлення про досліджуване поняття «креативність» динамічно поповнюється й видозмінюється відповідно до зростання обсягу та якості обробки сучасного наукового знання. Креативність розглядається як іманентна риса обдарованої особистості, яка формує і визначає творчий потенціал у всіх сферах її діяльності.

Загальною характеристикою і розвиваючим компонентом креативності дошкільника є яскраво виражена пізнавальна потреба, яка реалізується у формі пошукової, дослідницької активності дитини і спрямована на відкриття нового. Вікові особливості креативності проявляються у зміні пізнавальної активності: від елементарної реакції немовляти на новизну предмета до постановки запитань, проблем і творчого пошуку рішень у старшому дошкільному віці.

Формування креативності як особистісної характеристики в онтогенезі проявляється спочатку на мотиваційно-особистісному, потім – на продуктивному (поведінковому) рівні. Процес формування креативності супроводжується оволодінням соціально значущою діяльністю шляхом наслідування та складається з ряду етапів: 1) наслідування-копіювання – дитина повторює готовий спосіб дій; 2) творче наслідування – у свої дії дитина вносить незначні елементи новизни; 3) репродуктивна творчість – дитина істотно змінює взяту за основу ідею; 4) справжня креативність – характерна створенням нового. Умовою переходу від наслідування до креативності є особистісна ідентифікація зі зразком креативної поведінки.

Перспективу подальшого наукового дослідження вбачаємо у емпіричному дослідженні психологічних механізмів прояву креативності дітей дошкільного віку.

Література

1. Бартенева З.С, Шустова Л.А. Оценка креативности речевой продукции детей младшего школьного возраста. *Детская речь: психолингвистические исследования*. Москва: ПЕР СЭ, 2001. С. 102–119.
2. Белова Е.С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать: Пособие для воспитателей и родителей. Москва: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. 144 с.
3. Біла І.М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 200 с.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. Москва : Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. 512 с.
5. Гнатко Н.М. Проблема креативности и явление подражания. Москва: ИП РАН, 1994. 117 с.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 368 с.
7. Корсунский Е.А. Развитие литературных способностей школьников: диссертация ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Воронеж, 1993. 412 с.
8. Кравцова Е.Е. Психологические новообразования дошкольного периода развития: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13. Москва, 1996. 320 с.
9. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников: учеб. пособие для вузов. Москва : Академия, 2000. 320 с.
10. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. Москва : МОДЭК, 1997. 448 с.
11. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики [3-е изд.]. Москва : Изд- во МГУ, 1972. 576 с.
12. Максименко С.Д. Генезис существования личности. Киев : Издательство ООО «КММ», 2006. 240 с.

13. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 29–33.
14. Морозов А.В. Формирование креативности преподавателя высшей школы в системе непрерывного образования: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 Москва, 2004. 445 с.
15. Николаева Е.И. Психология детского творчества [2-е изд.]. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 240 с.
16. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості: монографія / авт. кол., наук. керівник В.О. Моляко. Київ : Педагогічна думка, 2008. 208 с.
17. Роджерс Н. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1 С. 164–168.
18. Ротенберг В.С., Бондаренко С.М. Мозг, обучение и здоровье: Книга для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 239 с.
19. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня [Текст]; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ : Поліграфкнига, 1996. 406 с.
20. Судзуки С. Возвращенные с любовью: Классический подход к воспитанию талантов [пер. с англ.] Минск : ООО «Попурри», 2005. 192 с.
21. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность. Москва : Просвещение, 1996. 136 с.
22. Csanyi V. Az emberi természet. Humanetologia. udapest: Vince Kiady, 1999. 308 p.
23. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in its testing. *The nature of creativity*. New York, Cambridge University Press, 1988. P. 43–75.

References

1. Barteneva, Z.S., Shustova, L.A. (2001). Otsenka kreativnosti rechevoi produktsii detei mladsheho shkolnoho vozrasta [Assessment of creativity of speech production of primary school children]. *Detskaia rech: psikholinhvisticheskie issledovaniia – Children's Speech: Psycholinguistic Studies*. (pp. 102–119). Moscow : PER SE. [in Russian].

2. Belova, E.S. (1998). Odarennost malysya: raskryt, poniat, podderzhat [The giftedness of the baby: reveal, understand, support]. Moskow : Moskovskii psikhologo-sotsialnyi instytut: Flinta. 144 p. [in Russian].
3. Bila, I.M. (2014). *Psykholohiia dytiachoi tvorchosti [Psychology of children's creativity]*. Kyiv : Feniks. 200 p. [in Ukrainian].
4. Vyhotskij, L.S. (2005). *Psykholohiia razvytiia rebenka [Child Development Psychology]*. Moskow : Izd. Smysl, izd. Eksmo. 512 p. [in Russian].
5. Hnatko, N.M. (1994) *Problema kreativnosti i yavlenie podrazhanyia [The problem of creativity and imitation]*. Moskow : IP RAN. 117 p. [in Russian].
6. Druzhinin, V.N. (2008). *Psikhologhiia obshchikh sposobnostei [Psychology of General Abilities]*. Saint Petersburg: Piter. 368 p. [in Russian].
7. Korsunskii, E.A. (1993). Razvitie literaturnykh sposobnostei shkolnikov [The development of literary skills of students]. *Doctor's thesis*. Voronezh. 412 p. [in Russian].
8. Kravtsova, E.E. (1996). Psikhologhicheskie novoobrazovaniia doskolnoho perioda razvytiia [Psychological neoplasms of the preschool development period]. *Doctor's thesis*. Moskow. 320 p. [in Russian].
9. Leites, N.S. (2000). *Vozrastnaia odarennost shkolnikov [Age gifted students]*. Moskow : Akademiia. 320 p. [in Russian].
10. Leites, N.S. (1997). *Vozrastnaia odarennost i individualnye razlichii [Age talent and individual differences]*. Moskow: MODEK. 448 p. [in Russian].
11. Leontev, A.N. (1972). *Problemy razvytiia psikhiki [Problems of development of the psyche]* (3d ed.). Moskow : Izd-vo MHU. 576 p. [in Russian].
12. Maksimenko, S. D. (2006) *Henezis sushchestvovaniia lichnosti [The genesis of the existence of personality]*. Kyiv : Izdatelstvo OOO «KMM». 240 p. [in Russian].
13. Matiushkin, A.M. (1989). Kontseptsiiia tvorcheskoi odarennosti [The concept of creative giftedness]. *Voprosy psikhologii – Psychology Issues*, 6, 29–33. [in Russian].

14. Morozov, A.V. (2004). Formirovanie kreativnosti prepodavatelya vysshei shkoly v sisteme nepreryvnoho obrazovaniia [The formation of creativity of a teacher of higher education in the system of continuing education]. *Doctor's thesis*. Moskow. 445 p. [in Russian].
15. Nikolaeva, E.I. (2010). *Psikholohiia detskoho tvorchestva [Psychology of children's creativity]*. (2d ed.). Saint Petersburg : Piter. 240 p. [in Russian].
16. Moliako, V.O. (2008). *Psykhologhichne doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti [Psychology of creative potential of special features]* V.O. Moliako (Ed). Kyiv: Pedahohichna dumka. 208 p. [in Ukrainian].
17. Rodzhers, N. (1990). Tvorchestvo kak usilenie sebia [Creativity as Strengthening Yourself]. *Voprosy psikhologii – Psychology Issues*, 1, 164–168. [in Russian].
18. Rotenberh, V.S., & Bondarenko, S.M. (1989). *Mozgh, obuchenie i zdorove [Brain, Training and Health]*. Moskow : Prosveshchenie. 239 p. [in Russian].
19. Sysoieva, S.O. (1996). *Pidhotovka vchytelia do formuvannia tvorchoi osobystosti uchnia [Preparing the teacher to form the creative personality of the student]*. Kyiv : Polihrafknyha. 406 p. [in Ukrainian].
20. Sudzuki, S. (2005). *Vzrashchennye s liuboviu: Klassicheskii podkhod k vospitaniuu talantov [Raised with love: The classic approach to educating talent]*. Minsk : OOO «Popurri». 192 p. [in Russian].
21. Yurkevych, V.S. (1996). *Odarenniyi rebenok: illiuzii i realnost [Gifted child: illusions and reality]*. Moskow : Prosveshchenie. 136 p. [in Russian].
22. Csanyi, V. (1999). *Az emberi termeszet. Humanetologia*. udapest: Vince Kiady. 308 p.
23. Torrance, E.P. (1988). The nature of creativity as manifest in its testing. *The nature of creativity*. New York, Cambridge University Press. P. 43–75.